

Pristup kompenzaciji

za žrtve trgovine
ljudima

Autor:

Ivana Radović

ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima

Beograd, decembar 2017.

Projekat finansira
Evropska unija

Pristup kompenzaciji

za žrtve trgovine
ljudima

Autor:

Ivana Radović

ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima

Beograd, decembar 2017.

Predsednički izbori: sprovođenje zakona i evropske integracije
prEUgovor - predlog praktične politike 01/12

Izdavač

Koalicija prEUgovor
www.preugovor.org

Autor

Ivana Radović

Lektura

Jezički studio Ladybird

Prelom i dizajn

Marko Zakovski

ISBN

978-86-6237-147-8

Izradu ovog predloga praktične politike podržala je Evropska unija svojim programom „Civil Society Facility“ u okviru Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA). Za sadržaj ovog izveštaja isključivo je odgovoran izdavač, a stavovi izneti u njemu ne predstavljaju nužno i stavove Evropske unije.

Sadržaj

Sažetak	5
Uvod	7
Pravo na kompenzaciju u međunarodnim dokumentima	7
Pravo na kompenzaciju u domaćem zakonodavstvu	9
Mogućnost ostvarivanja prava na kompenzaciju u praksi	9
Predložena rešenja	11
Predlog izmena i dopuna Zakonika o krivičnom postupku (ZKP)	12
Smernice za postupanje pravosudnih organa radi ostvarivanja prava žrtve na naknadu štete u krivičnom postupku	13
Model Zakona o kompenzaciji	13
Zaključak	15
Literatura	16

Sažetak

Pristup kompenzaciji se ocenjuje kao najslabija karika kada se govori o pristupu pravdi za žrtve trgovine ljudima u Republici Srbiji. Ne samo što postojeća zakonska rešenja ostavljaju značajan prostor za sekundarnu viktimizaciju i diskriminaciju žrtava, već se i mogućnosti koje zakon predviđa, a koje mogu da osiguraju bolju zaštitu žrtava i poštovanje njihovih prava retko primenjuju u praksi. Isto važi i za poštovanje standarda koje nalažu ratifikovani međunarodni instrumenti i direktive Evropske unije koje se bave zaštitom žrtava trgovine ljudima ili pristupom kompenzaciji za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja generalno (Direktiva 2011/36/EU o prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava, Direktiva 2012/29/EU koja uspostavlja minimalne standarde o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela, i Direktiva 2004/80/EC o kompenzaciji za žrtve kriminala).

Iako krivično zakonodavstvo Republike Srbije daje mogućnost da se o imovinskopravnom zahtevu žrtve odlučuje u krivičnom postupku, u praksi sudovi uvek žrtvu upućuju da ovo pravo ostvari u parnici. Parnica često predugo traje, zahteva znatna novčana sredstva koja žrtve nemaju i ne omogućava mere zaštite koje postoje u krivičnom postupku. Osim toga, i u slučaju da se presuda donese u korist žrtve, neizvesno je da li će doći do njenog izvršenja, jer trgovci retko imaju imovinu koja se vodi na njihovo ime, a sistem izvršenja u Republici Srbiji nije dovoljno funkcionalan. Zbog toga se većina žrtava ni ne odluči da potraži zadovoljenje kroz parnični postupak, a one koje se na to i odluče, neretko odustanu.

Iako je trgovina ljudima u Srbiji inkriminisana kao krivično delo još 2003. godine i iako pravo na naknadu štete garantuju Ustav Srbije, zakoni i ratifikovane međunarodne konvencije, prva presuda kojom se žrtvi dosuđuje naknada nematerijalne štete donesena je tek deset godina kasnije. Drugim rečima, od oko 1000 žrtava koje su identifikovane od 2003. godine, samo jedna je uspela da dobije naknadu nematerijalne štete, koja je i izvršena, i to posle sedam godina krivičnog i parničnog postupka. Ovo ne bi bilo moguće da nije imala podršku organizacije civilnog društva.

Radi unapređenja pristupa kompenzaciji za žrtve trgovine ljudima u Srbiji, ASTRA je 2014. godine okupila grupu stručnjaka – sudija, tužilaca, advokata, univerzitetskih profesora – koji su, nakon analize stanja, izradili čitav niz predloga koji bi značajno poboljšali situaciju. Ovi predlozi su išli u dva pravca. S jedne strane, izrađen je Predlog izmena i dopuna Zakonika o krivičnom postupku, kako bi sudovi bili u obavezi da o imovinskopravnom zahtevu žrtava trgovine ljudima i drugih krivičnih dela sa elementima nasilja odlučuju u krivičnom postupku. Paralelno su izrađene i Smernice za sudije i tužioce koje ukazuju kako, bez ikakvih zakonskih izmena, već uz doslednu primenu postojećih rešenja, pristup kompenzaciji može biti efikasniji. Takođe, u svetlu obaveze koja proističe iz Konvencije Saveta Evrope za borbu protiv trgovine ljudima, gde se kao jedan od modela za efikasno omogućavanje prava na kompenzaciju predviđa i osnivanje državnog fonda za kompenzaciju, Radna grupa je izradila i Model Zakona o kompenzaciji. Poseban konsultant je angažovan da izradi i studiju izvodljivosti ovakvog fonda, posebno njegove finansijske izvodljivosti, kao i mogućih izvora finansiranja fonda.

Pristup pravdi i zaštita žrtava, uključujući i efikasno ostvarivanje prava na naknadu štete, spadaju u materiju pregovaračkog Poglavlja 23 tokom pristupnih pregovora sa EU. Stoga svaki napredak koji Republika Srbija ostvari u ovoj oblasti ne samo da će omogućiti pravdu za žrtve, koje se često osećaju kao kolateralna šteta u borbi protiv kriminala, iako od žrtava uspeh te borbe zavisi, već će doprineti boljoj oceni napora i napretka naše zemlje u procesu evrointegracija.

Uvod

Pristup kompenzaciji se ocenjuje kao najslabija karika kada se govori o pristupu pravdi za žrtve trgovine ljudima u Republici Srbiji kako zbog manjkavosti zakonskog okvira koji reguliše ovu oblast, tako i zbog nedosledne primene postojećih propisa koji teorijski omogućavaju znatno bolji nivo zaštite žrtava i njihovog pristupa pravdi. Ozbiljnost prepreka sa kojima se žrtve trgovine ljudima suočavaju u praksi kad pokušaju da dobiju kompenzaciju na način na koji je trenutno moguće se ogleda u činjenici da su, od 2003. godine kada je trgovina ljudima postala krivično delo, do danas, donete samo dve pravosnažne odluke kojima se žrtvama dosuđuje kompenzacija u parničnom postupku, a samo jedna je i izvršena.

Oblast kompenzacije za žrtve trgovine ljudima, i šire, za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja regulišu brojne konvencije koje je Republika Srbija potpisala, kao i nekoliko direktiva Evropske Unije koje se bave zaštitom žrtava trgovine ljudima ili pristupom kompenzaciji za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja generalno. U tom smislu, unapređenje pristupa kompenzaciji nije samo pitanje bolje zaštite žrtava, već i važan korak u procesu pridruživanja Srbije Evropskoj Uniji.

Pravo na kompenzaciju u međunarodnim dokumentima

Izraz „kompenzacija“ koristi se da označi celokupan koncept naknade štete nekom licu, bez obzira na izvor plaćanja, korišćene mehanizme ili tipove gubitka koje treba nadoknaditi, kao i bez obzira da li odštetu plaća učinilac ili se nadoknada ostvaruje kroz sheme koje finansira država.

Šteta naneta žrtvi izvršenjem krivičnog dela može biti materijalna i nematerijalna. Materijalna šteta se odnosi na finansijske i novčane gubitke, kao što su medicinski i pogrebni troškovi, gubitak budućih zarada i povlastica vezanih za zaposlene, neisplaćene zarade i troškovi nanoseni imovini. Nematerijalna šteta se odnosi na svaki drugi nefinansijski ili nenovčani gubitak, kao što su duševna patnja, gubitak ugleda i časti, bol i patnja, neugodnost, gubitak životne radosti, i sl.¹

Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti iz 1985. godine, kao jedan od prvih i najvažnijih međunarodnih dokumenata koji se fokusirao na prava i zaštitu žrtava, eksplicitno navodi pravo na kompenzaciju – uključujući i pravo da budu obavestene o tom pravu – kao jedno od prava žrtava. Deklaracija takođe predviđa da države treba da obezbede kompenzaciju za žrtve koje su doživele ozbiljnu telesnu povredu ili oštećenje fizičkog i mentalno zdravlja usled učinjenog dela, onda kada kompenzaciju nije moguće dobiti od učinioca ili iz drugih izvora (član 12). Deklaracija istovremeno podstiče države da osnivaju državne fondove za kompenzaciju (član 13). Takođe, ističe se da sudske i administrativne procedure za kompenzaciju treba da budu pravovremene, pravične, finansijski dostupne i pristupačne za žrtve (član 5).

Mnogobrojni međunarodni instrumenti koje je naša država potpisala i/ili ratifikovala, ili čije je vrednosti usvojila u procesu pristupanja Evropskoj Uniji, se bave pravom na kompenzaciju za žrtve trgovine ljudima ili za širi krug žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja. Neki od njih se fokusiraju samo na naknadu štete

¹ Žarković M., Kesić T. (2014), *Kompenzacija žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja – Odgovor Republike Srbije*, Beograd, ASTRA.

od počinioca, dok drugi zahtevaju aktivniju ulogu države u ostvarivanju ovog prava kroz osnivanje državnih fondova, ili drugih mehanizama koji se koriste primarno ili u situacijama kad naknada od učinioca nije moguća.

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000),² u članu 6 koji reguliše pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima takođe propisuje da svaka država treba da obezbedi mere koje žrtvama trgovine ljudima pružaju mogućnost dobijanja naknade na ime pretrpljene štete. Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2005)³ pravu na kompenzaciju posvećuje ceo član 15, u kome zahteva od svih država potpisnica da svojim unutrašnjim pravom obezbede pravo žrtava na odštetu od izvršilaca. Pored toga, iako kaže da mere koje se u tom pravcu usvajaju treba da budu u skladu sa uslovima koje propisuje unutrašnje pravo date države, kao primer efikasne mere predlaže osnivanje fonda za kompenzaciju koji bi mogao da se finansira iz sredstava prikupljenih oduzimanjem imovine stečene izvršenjem krivičnog dela.

Evropska konvencija o kompenzaciji za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja (1983), koju je Republika Srbija potpisala 2010. godine, ali je još nije ratifikovala, u članu 2 propisuje da je država dužna da obezbedi kompenzaciju onda kada ona nije dostupna iz drugih izvora, kao i da žrtve imaju pravo na kompenzaciju i u onim slučajevima gde učinilac ne može biti krivično gonjen i kažnjen.

Što se tiče direktiva Evropske unije, kada govorimo o pravu na kompenzaciju za žrtve trgovine ljudima, ono se bazira na tri direktive:

- » Direktivi 2011/36/EU o prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava,
- » Direktivi 2012/29/EU koja uspostavlja minimalne standarde o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela,
- » Direktivi 2004/80/EC o kompenzaciji za žrtve kriminala.

Direktiva 2011/36/EU o prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava pravo na kompenzaciju vidi kao sastavni deo pristupa pravdi, pa se njime bavi i u članovima koji regulišu pitanje kompenzacije, ali i tamo gde se generalno govori o zaštiti žrtava tokom istrage i krivičnog postupka. Tako, član 12 kaže da su države članice dužne da osiguraju da žrtva odmah ima pravo na pravni savet i, u skladu sa svojom ulogom u postupku, pravo na pravno zastupanje, i to i onda kada potražuje kompenzaciju. Ovo pravo se odnosi i na decu žrtve. Takođe, od država članica se traži da žrtvama trgovine ljudima obezbede pristup postojećim mehanizmima naknade štete za žrtve nasilnih krivičnih dela.

Kakvi su to mehanizmi možemo saznati u ostale dve direktive. Prema odredbama Direktive 2012/29/EU koja uspostavlja minimalne standarde o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela, države članice su dužne da osiguraju da žrtva dobije informacije o uslovima pod kojima može dobiti kompenzaciju, i to već u prvom kontaktu sa nadležnim organima, kao i podršku za ostvarivanje tog prava. Žrtve imaju pravo da odluku o kompenzaciji od učinioca dobiju u razumnom roku, i to u toku krivinog postupka, ako nacionalno zakonodavstvo ne propisuje da se takva odluka donosi u nekom drugom postupku. Takođe, države članice su u obavezi da promovišu mere koje će podstaći učinioca da obezbedi odgovarajuću kompenzaciju za žrtve.

Direktiva 2004/80/EC o kompenzaciji za žrtve kriminala osigurava da u državama članicama postoje mehanizmi za kompenzaciju od strane države, koji osiguravaju pravičnu i odgovarajuću kompenzaciju za žrtve nasilnih umišljajnih krivičnih dela. Države članice treba da se potrudu da formalni zahtevi koji se od žrtve zahtevaju za pristup kompenzaciji budu minimalni, kao i da žrtve koje bi podnele zahtev treba da budu informisane o tom pravu. Države su takođe dužne da obezbede pomoć žrtvama u ostvarivanju prava na kompenzaciju.

² *Službeni list SRJ* – Međunarodni ugovori br. 6/01.

³ *Službeni glasnik RS* – Međunarodni ugovori br. 35/09

Pravo na kompenzaciju u domaćem zakonodavstvu

U pravnom sistemu Republike Srbije, žrtva trgovine ljudima može da ostvari svoje pravo na kompenzaciju u krivičnom i parničnom postupku, pod istim uslovima i na isti način kao i druge osobe koje se smatraju oštećenim bilo kojim krivičnim delom.

U krivičnom postupku, pravo na kompenzaciju se ostvaruje putem instituta imovinskopravnog zahteva, kome je posvećena Glava XII Zakonika o krivičnom postupku.⁴ Član 252, koji propisuje uslove i predmet imovinskopravnog zahteva, kaže se da će se imovinskopravni zahtev koji je nastao usled izvršenja krivičnog dela ili protivpravnog dela koje je u zakonu određeno kao krivično delo, raspraviti na predlog ovlašćenih lica u krivičnom postupku, ako se time ne bi znatno odugovlačio postupak.

Naknada štete u parničnom postupku se ostvaruje na osnovu odredaba Zakona o obligacionim odnosima,⁵ prema kojem žrtva koja je pretrpela štetu, bilo materijalnu ili nematerijalnu, ima pravo na naknadu. Materijalna šteta se nadoknađuje kroz uspostavljanje ranijeg stanja i naknadu u novcu. Pravo na nematerijalnu štetu – za pretrpljene fizičke bolove, duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica ili za strah – postoji nezavisno od vrednosti ili samog postojanja materijalne štete. Lice koje podnese imovinskopravni zahtev, dužan je da podnese dokaze o nastaloj tj. pretrpljenoj šteti.

Mogućnost ostvarivanja prava na kompenzaciju u praksi

U praksi Republike Srbije, o imovinskopravnom zahtevu žrtava trgovine ljudima nijednom nije pozitivno odlučeno u krivičnom postupku u kome žrtva ima obavezu da se pojavljuje kao svedok. Pozivajući se na razloge znatnog odugovlačenja krivičnog postupka, i često smatrajući se nekompetentnim za ocenjivanje vrednosti nematerijalne štete, sudije u krivičnom postupku po pravilu upućuju žrtve da svoje pravo na kompenzaciju ostvaruju u krivičnom postupku. Takva praksa nas dovodi u paradoksalnu situaciju da se u krivičnim postupcima za trgovinu ljudima žrtve uvek upućuju na parnicu, a da se obeštećenje dosuđuje svedocima koji prijavljuju da su pretrpeli materijalnu štetu.

Kada je reč o parničnom postupku, njegova prednost je u tome što je on vezan isključivo za kompenzaciju, pa ima dovoljno vremena da se detaljno razmotri pitanje štete, odnosno vrsta i visina naknade (kako opšte, tako i posebne), a naknada štete može da se traži i kad je izvršilac oslobođen optužbe. Međutim, parnični postupak nije najadekvatnije rešenje za žrtve trgovine ljudima, imajući u vidu o kakvom krivičnom delu se radi i o posledicama koje ono stavlja na žrtvu. Parnični postupci suviše dugo traju, njihovi troškovi su preveliki, čak i u situaciji kada je žrtva oslobođena plaćanja sudskih taksi, jer žrtva u najmanju ruku mora da pokrije troškove veštačenja koja se po pravilu iznova vrše. Žrtva ponekad mora da pokrije čak i troškove privremenog zastupnika trgovca u slučaju neodazivanja, a naplata dosuđene naknade u izvršnom postuku je neizvesna.

4 Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 44/2014.

5 Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89-odluka USJ I 57/89, Službeni list SRJ, br. 31/93 I Službeni list SCG, br. 1/2003.

Zbog principa ravnopravnosti strana, žrtve u parničnom postupku ne mogu da uživaju zaštitu koju teorijski mogu imati u krivičnom postupku, pre svega kroz status posebno osetljivog svedoka, koji omogućava da ne dođe do direktnog susreta između žrtve trgovine ljudima i optuženog. U parničnom postupku, žrtva uvek daje iskaz pred tuženim.

Osudjuća presuda u krivičnom postupku dokazuje da je izvršeno delo, dok u parničnom postupku žrtva treba da dokaže da je pretrpela štetu usled izvršenog dela. Zato sudije najčešće prihvataju predlog tuženog da se ponovo iznose isti oni dokazi na kojima je zasnovana krivična presuda, uključujući i samo saslušanje žrtava. Uz dodatnu traumatizaciju žrtve, na ovaj način se poskupljuje i bezrazložno odugovlači parnični postupak. Pored saslušanja parničnih stranaka i svedoka, u parničnom postupku se dokazi redovno izvode medicinskim i psihijatrijskim veštačenjem. Ova faza postupka često predugo traje, jer se dešava da se nalaz i mišljenje veštaka čekaju mesecima. Naime, za razliku od krivičnog postupka, gde se zbog potrebe hitnosti postupka, posebno kad su u pitanju predmeti u kojima se okrivljeni nalazi u pritvoru, veštačenja obavljaju u mnogo kraćem roku, u parničnom postupku se smatra da potrebe hitnosti nema. Zatim, nakon dostavljanja pismenog nalaza i mišljenja veštaka, slede izjašnjavanja obe parnične stranke putem podneska, pa pismeni odgovori na navode suprotne strane, i tek onda sledi neposredno saslušanje veštaka. Pored toga, ako je tuženi nezadovoljan nalazom i mišljenjem veštaka, može zahtevati novo veštačenje, što znači novo odugovlačenje.⁶

Sa stanovišta sekundarne viktimizacije žrtve, uz dužinu postupka – nakon u praksi najčešće višegodišnjeg krivičnog postupka, veliki problem je i što se sama žrtva saslušava više puta pre veštačenja, a zatim i tokom i povodom svakog novog veštačenja. To značajno otežava njen oporavak, ne dozvoljava joj da stavi tačku na prethodno traumatično iskustvo trgovine ljudima i da ponovo preuzme kontrolu nad svojim životom. Ako ostavimo po strani razloge humanosti i društvene solidarnosti, oporavak i socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima predstavljaju obavezu Republike Srbije po većini prethodno navedenih međunarodnih dokumenata.

Izvršenje parnične presude je neizvesno, jer tuženi koji je dužan da štetu nadoknadi neretko nema nikakvu imovinu i nije zaposlen, pa je nemoguće sprovesti postupak prinudne naplate sudskim putem. Zato, nakon dugogodišnjeg postupka i troškova koje žrtva u tom postupku ima, ona na kraju ostaje uskraćena i za mogućnost obeštećenja i za naplatu troškova postupka.

Takođe, tokom godina postupka, tuženi ima realnu mogućnost da svoju imovinu otuđi, kako bi onemogućio izvršenje buduće sudske presude. Zakon predviđa mogućnost obezbeđenja imovine kako bi se takva situacija sprečila: tužilac može da traži određivanje privremene mere kojom će tuženom zabraniti otuđenje i raspolaganje imovinom. Međutim, ostvarivanje ove mogućnosti u praksi nije lako, jer predlog za određivanje privremene mere mora biti precizno označen, a žrtva mora da dostavi i dokaze o vlasništvu tuženog. Često sud od tužioca traži i dokaz o postojanju opasnosti da će imovina tuženog biti otuđena, kao i da će time za tužioca nastupiti nenadoknativa šteta. Žrtve trgovine ljudima ne mogu da raspolažu sa ovakvim informacijama, posebno imajući u vidu da je zbog lične bezbednosti i u cilju oporavka, nepreporučljiv bilo kakav kontakt između žrtve, trgovca, njegovih prijatelja i porodice.

Još jedan generalni nedostatak parničnog postupka je što se prvostepene presude ukidaju u mnogo većoj meri nego u krivičnom postupku, a postupak vraća na ponovno suđenje.

Kako opisana praksa utiče na žrtve trgovine ljudima i njihov pristup kompenzaciji govori i činjenica da je od oko 1000 žrtava trgovine ljudima koje su identifikovane u našoj zemlji od 2003. godine, kada je ovo delo inkriminisano, do danas, nijedna odluka o imovinskopravnom zahtevu žrtve nije doneta u krivičnom postupku; u parničnom postupku su donete samo dve pravosnažne odluke, a samo jedna od njih je i izvršena. Drugim rečima, samo jedna žrtva trgovine ljudima u Srbiji je ostvarila pravo na kompenzaciju ikada. Zbog složenosti, traumatičnosti i neizvesnosti postupka koji bi žrtvu približio ostvarivanju prava na kompenzaciju, tek mali broj njih se i upusti u parnični postupak. Zbog toga možemo zaključiti da, uprkos mogućnostima koje pravni sistem Republike Srbije pruža, žrtve trgovine ljudima u našoj zemlji nemaju pristup kompenzaciji.

⁶ Žarković M., Kesić T. (2014), *Kompenzacija žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja – Odgovor Republike Srbije*, Beograd, ASTRA.

Studija slučaja

Tokom 2005. godine, ASTRI se obratila majka devojke koja je bila zatvorena i seksualno eksploatisana u jednom lokalnu, koji je od ranije bio poznat policiji po prijavama za prinudno podvođenje i seksualnu eksploataciju. Nakon uspešnog spasavanja od trgovaca, devojka je smeštena u Sklonište za žrtve trgovine ljudima u Beogradu.

Nakon četiri godine krivičnog postupka za krivično dela trgovine ljudima iz člana 388. stav 6 u vezi stava 3 i 1 KZ, u kome je žrtvu trgovine ljudima zastupala advokatica ASTRE, u julu 2010. godine, Viši sud u Novom Sadu, doneo je prvostepenu presudu kojom se četvoro optuženih osuđuju na kaznu zatvora u trajanju od 2 do 6 godina. Sud je oštećenu uputio na parnicu, iako su tokom postupka obavljena neuropsihijatrijska i psihološka veštačenja kojima je utvrđeno u kojoj meri je oštećena bila traumatizovana postupcima optuženih i kakve posledice je trauma ostavila na njenu ličnost (posttraumatski sindrom i dr). U novembru 2010. godine, Apelacioni sud u Novom Sadu potvrdio je prvostepenu presudu.

Na osnovu pravnosnažne presude kojom su optuženi osuđeni za krivično delo trgovine ljudima, Osnovnom sudu u Novom Sadu je u decembru 2010. godine, podneta tužba radi naknade nematerijalne štete. Nakon prvostepene presude Osnovnog suda u Novom Sadu iz maja 2013. godine, koja je potvrđena presudom Apelacionog suda u Novom Sadu u novembru iste godine, odbijene su žalbe okrivljenih, odnosno tuženih, i odlučeno je o troškovima postupka. Tuženi su obavezani da na ime naknade nematerijalne štete tužilji solidarno isplate ukupan iznos od 1.000.000,00 dinara, tj. 800.000,00 dinara na ime pretrpljenih duševnih bolova zbog povrede časti, ugleda, slobode, prava ličnosti i dostojanstva, i 200.000,00 dinara na ime pretrpljenog straha, kao i da joj naknade parnične troškove u iznosu od 327.375,00 dinara.

Na predlog branioca optuženih o poravnanju 12.02.2014. godine, sklopljen je Sporazum o isplati i dogovoreno da se isplate izvrše mirnim putem. Tuženi su tom prilikom u celosti isplatili troškove sudskog postupka, a na ime naknade nematerijalne štete su na račun žrtve mesečno isplaćivali u Sporazumu preciziran iznos do potpunog izmirenja. Žrtva trgovine ljudima je kompenzaciju dobila u potpunosti deset godina nakon otpočinjanja krivičnog postupka.

Predložena rešenja

Kao organizacija koja se bavi pružanjem pomoći žrtvama trgovine ljudima od 2000. godine, ASTRA je poslednje četiri godine uložila značajne napore da iznađe najbolje rešenje koje može da se primeni u pravnom sistemu Republike Srbije kako bi pristup kompenzaciji za žrtve trgovine ljudima bio efikasniji. Za potrebe formulisanja policy rešenja i predloga formirana je i ekspertska grupa sastavljena od sudija Vrhovnog kasacionog suda i Apelacionog suda u Beogradu, tužilaca iz apelacionih i viših javnih tužilaštava, advokata i predstavnika akademske zajednice. Nakon što su proučili stanje u praksi u odnosu na zakonske propise u našoj zemlji, eksperti su formulisali Predlog izmena i dopuna Zakonika o krivičnom postupku, Smernice za sudije i tužioce i Model Zakona o fondu za kompenzaciju koji prati i Studija finansijske izvodljivosti fonda.

S obzirom na to da se obaveze harmonizacije sa EU direktivama koje se tiču pristupa kompenzaciji ne odnose samo na žrtve trgovine ljudima, tj. da se očekuje da se žrtvama trgovine ljudima omogući pristup kompenzacionim shemama koje su dostupne žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja, svi predlozi koje je ASTRA preko ekspertske grupe razvila odnose se i na žrtve trgovine ljudima i na žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja.

Predlog izmena i dopuna Zakonika o krivičnom postupku (ZKP)

Imajući u vidu da je u interesu žrtve krivičnog dela omogućavanje što jednostavnijeg i dostupnijeg postupka ostvarivanja naknade štete, mogućnost podnošenja imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku i pojačana obaveza suda u pogledu odlučivanja o njemu nameće se kao jedno od mogućih rešenja.

Naime, grupa eksperata predlaže da se uvede obaveza krivičnog suda da odluči o imovinskopravnom zahtevu žrtve, dok se žrtvi ostavlja mogućnost da pokrene parnični postupak ukoliko nije zadovoljna odlukom krivičnog suda. Smatra se da je krivični sud najkompetentniji da odlučuje o imovinskopravnom zahtevu u slučajevima žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja, s obzrom na to da su mu poznate sve okolnosti slučaja, a sva sporna činjenična pitanja mogu da se reše primenom odgovarajućih dokaznih sredstava.

U cilju poboljšanja pristupa pravdi i nivoa zaštite za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja, u ovom Predlogu izmena i dopuna ZKP se predlaže, između ostalog, i:

- » **Definisanje pojma „žrtve“** - Predložena definicija „žrtve“ zasnovana je na rešenjima ratifikovanih međunarodnih dokumenata i navedenih EU propisa. Njom se ograničava pojam „žrtve“ na lice prema kome je sa umišljajem izvršeno krivično delo sa elementima nasilja, za koje se može izreći kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, kao i prema kome je izvršeno krivično delo protiv polne slobode, trgovina ljudima ili nasilje u porodici, bez obzira na propisanu kaznu.
- » **Dužnost organa postupka da žrtvi krivičnih dela sa elementima nasilja uvek odredi status posebno osetljivog svedoka, osim ako se žrtva tog prava izričito odrekla** - Obaveza organa postupka da uvek žrtvi odredi status posebno osetljivog svedoka, osim ako se žrtva tog prava izričito odrekla, proizilazi iz obaveza koje je država preuzela ratifikovanjem međunarodnih konvencija, kao i ovde predložene definicije žrtve koja podrazumeva izvršenje teških krivičnih dela i specifičnih krivičnih dela koja su često posledica ličnih odnosa i proizilaze iz nekog od oblika zavisnosti žrtve i izvršioca. Kada oštećeni ispunjava uslove koji definišu status žrtve, tada žrtva dobija status posebno osetljivog svedoka, koji podrazumeva zakonski predviđene mere zaštite, uslove ispitivanja i druge zakonske mere.
- » **Dužnost postavljenog punomoćnika žrtve da organu postupka podnese imovinskopravni zahteva osim ako se žrtva takvog zahteva odrekla** - Ova obaveza proizilazi iz činjenica da punomoćnika postavlja organ postupka u interesu žrtve, a intencija ovakvih zakonskih izmena je upravo efikasno i brzo ostvarivanje prava žrtava u krivičnom postupku, te je jedan od koraka za postizanje te efikasnosti obavezno podnošenje imovinskopravnog zahteva koji je, inače, uslov da sud o imovinskopravnom zahtevu odlučuje.
- » **Dužnost krivičnog suda da odlučuje o imovinskopravnom zahtevu žrtve kada izvedeni dokazi ukazuju na osnovanost zaključka o uzročno-posledičnoj vezi između radnje krivičnog dela i nastale štete** - Suprotno dosadašnjem pravilu, prema predloženim rešenjima, sud će se uvek upuštati u ocenu postojanja nematerijalne štete i doneti odluku o imovinskopravnom zahtevu kada izvedeni dokazi ukazuju na osnovanost zaključka o uzročno-posledičnoj vezi između radnje krivičnog dela i nastupele štete. Ovo je neophodno naglasiti zbog toga što se u suprotnom, sud uopšte neće baviti imovinskopravnim zahtevom bez obzira što je on u postupku podnet.
- » **Dužnost organa postupka da prikuplja posebno one dokaze koji se odnose na utvrđivanje nematerijalne štete i pre nego što je imovinskopravni zahtev podnet; dokazi za odlučivanje o nematerijalnoj šteti, zajedno sa dokazima čije bi utvrđivanje kasnije bilo znatno otežano ili onemogućeno, spadaju u ograničenje za prikupljanje dokaza o imovinskopravnom zahtevu bez obzira na razloge znatnog produženja postupka** - U krivičnom postupku koji se vodi povodom izvršenja teških krivičnih dela sa elementima nasilja po pravilu se izvodi dokaz medicinskim veštačenjem. Ova okolnost omogućava organu postupka da već u krivičnom postupku, uz neznatne troškove, bez gubitka vremena i ponovne viktimizacije žrtve, prikupi dokaze potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu koji se odnosi na pravičnu novčanu naknadu nematerijalne štete.

Smernice za postupanje pravosudnih organa radi ostvarivanja prava žrtve na naknadu štete u krivičnom postupku

Smernicama se utvrđuje redosled mera koje bi u okviru postojećeg zakonskog okvira javni tužiac i sudija trebalo da preduzimaju, kako bi se ostvarilo pravo žrtve na naknadu štete u krivičnom postupku i kako bi se obezbedio veći stepen zaštite žrtava.

Primenom Smernica prevazilazi se problem uočeni u praksi krivičnih sudova da se, iz razloga mogućeg odugovlačenja postupka, žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja (teških krivičnih dela) ne dosuđuju imovinsko pravni zahtevi, već se one upućuju na parnični postupak. Ovakvo postupanje nije u skladu sa principima efikasnosti postupka, prava na pravično suđenje i prava na delotvorni pravni lek, kao ni sa već pomenutim specifičnim obavezama koje proizilaze iz konvencija i drugih međunarodnih/regionalnih dokumenata koje uređuju minimalne standard za ostvarenje garantovanih prava žrtava.

Obaveze države u postupanju sa žrtvama krivičnih dela, naročito žrtava dela sa elementima nasilja, ne odnose se isključivo na pitanja ispunjenja imovinsko pravnog zahteva i prava na učestvovanje u krivičnom postupku, već i na posebna/dodatna prava koja se vezuju za pružanje informacija o pravima, dostupnosti pravne pomoći, osiguranje njihove bezbednosti, medicinske nege, efikasnog postupka, a koja u krajnjem ishodu predstavljaju nužan uslov ostvarenja prava na naknadu štete.

Smernice za sudije i tužioce se baziraju na pozitivnim propisima Republike Srbije, tj. omogućavaju bolju i efikasniju zaštitu žrtava koja se može ostvariti bez ikakvih promena zakonskog okvira.

U Smernicama za sudije i tužioce, posebna pažnja je skrenuta na doslednu primenu propisa iz Zakonika o krivičnom postupku u sledećim oblastima:

- » Prava žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja
- » Predistražni postupak
- » Glavni pretres
- » Veštačenje
- » Odmeravanje novčane vrednosti nematerijalne štete
- » Oportunitet krivičnog gonjenja
- » Sporazum o priznanju krivičnog dela
- » Obaveza naknade štete uz uslovnu osudu
- » Oduzimanje imovinske koristi

Model Zakona o kompenzaciji

Većina međunarodnih pravnih instrumenata koji definišu pravo žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja na kompenzaciju akcenat stavljaju na naknadu štete od strane učinioca dela, a tek kada se sredstva ne mogu obezbediti iz tog ili drugih izvora, država dobija obavezu da to učini iz posebnih fondova.

Prednosti fonda su što žrtva dobija nadoknadu čak i u slučaju kada se izvršiocu ne može ući u trag ili kada je on oslobođen optužbe čak i kada je nepoznat. Ovo predstavlja efikasan pristup pravu na naknadu štete, (brži i efikasniji postupak isplate), kao i adekvatan tretman i zaštita žrtava. Fond bi imao posebno značajnu ulogu kada su u pitanju žrtve dela za koji se ne vodi sudski krivični postupak. Nedostaci su što ovde ne plaća sam izvršilac i što, ukoliko fond odbije kompenzaciju, to može predstavljati još jednu psihičku traumu za žrtvu.⁷

⁷ Grupa autora (2014), *Unapređenje pristupa pravu na naknadu štete za žrtve trgovine ljudima*, Beograd, ASTRA.

Državni mehanizmi za kompenzaciju su organizvani na različite načine u različitim državama članicama EU: kao nezavisna tela – komisije (Belgija, Holandija, Danska, Slovenija), tribunali (Irska, Francuska), odbori (Finska, Švedska), posebna odeljenja pri Ministarstvu pravde (Češka, Mađarska, Luksemburg, Portugal, Slovačka itd). Međunarodni dokumenti ne daju opsežne smernice u pogledu propisanog postupka za ostvarivanje prava na naknadu štete iz fonda, država članicama je prepušteno da one same regulišu način na koji će se ostvarivati ovo pravo.

Modelom Zakona o novčanoj naknadi žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja, koji je razvila ASTRINA grupa eksperata, uređuje se pravo na novčanu naknadu žrtva krivičnih dela sa elementima nasilja izvršenih sa umišljajem i trgovine ljudima, pretpostavke i postupak za ostvarivanje prava na naknadu, obrazovanje organa koji donosi odluku o pravu na naknadu, kao i organa i postupka u prekograničnim slučajevima. Krivičnim delom sa elementima nasiljasmatra se krivično delo izvršeno s umišljajem uz primenu sile ili povredom polnog integriteta.

Pravo na ostvarivanje prava na novčanu naknadu putem ovog mehanizma imaju žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja koja su učinjena na teritoriji države Srbije, kako državljani Srbije, tako i državljani druge države članice Evropske unije ili na njenoj teritoriji ima prebivalište, ukoliko je delo prijavljeno policiji ili javnom tužilaštvu ili evidentirano od strane ovih organa. Pravo na naknadu ima neposredna žrtva, tj. osoba koja je pretrpela tešku telesnu povredu ili narušenje zdravlja kao posledicu krivičnog dela sa elementima nasilja, a u slučaju njene smrti, njen bračni ili vanbračni drug, dete, roditelj ili drugo lice s kojim je neposredna žrtva živela u trajnoj zajednici života. Žrtva ima pravo naknade troškova zdravstvene zaštite, naknade za izgublenu zaradu, naknade zbog gubitka izdržavanja i naknadu za troškove sahrane.

Model Zakona predviđa da o pravu na naknadu odlučuje Komisija za naknadu štete žrtvama krivičnog dela sa elementima nasilja, određuje sastav Komisije i postupak izbora njenih članova, kao i način rada Komisije. Stručne i administrativno-tehničke poslove za Komisiju obavlja Ministarstvo pravde.

Dalje, Model Zakona propisuje postupak za ostvarivanje naknade, način podnošenja zahteva, rokove za podnošenje zahteva, dokumentaciju koju je potrebno dostaviti uz zahtev, kao i proces odlučivanja o zahtevu i vrste odluka. U postupku za ostvarivanje naknade po ovom Zakonu se ne plaćaju takse, a troškovi prevođenja i veštačenja padaju na teret budžeta Republike Srbije.

Republika Srbija može od učinioca krivičnog dela da naplati naknadu do iznosa koji je prema ovom Zakonu isplaćen žrtvi. Takođe, podnošenje zahteva za naknadu po ovom Zakonu ne isključuje pravo žrtve da naknadu štete ostvaruje od izvršioca.

Sredstva za sprovođenje ovog Zakona se obezbeđuju u budžetu Republike Srbije prevashodno iz oduzete imovine stečene izvršenjem krivičnog dela, iz sredstava prikupljenih na osnovu odlaganje krivičnog gonjenja, novčanih kazni i iz drugih izvora koje odredi Vlada Republike Srbije.

Studija izvodljivosti Fonda za kompenzaciju⁸

Jedno od primarnih pitanja kada se pokrene diskusija o unapređenju pristupa kompenzaciji za žrtve trgovine ljudima i o konkretnim merama i mehanizmima koji bi tome doprineli je kolike troškove to iziskuje, uz uveravanje da Republika Srbija to ne može sebi da priušti. Ostavivši po strani nemerljive koristi koje efikasnije ostvarivanje prava na kompenzaciji ima u društvenom smislu, kao i iz razloga pravednosti, ASTRA je odlučila da sprovede studiju finansijske izvodljivosti i održivosti Fonda za kompenzaciju.

⁸ <https://drive.google.com/file/d/1TMJrSJD-24Ka5XYP5VCEYbbeh1rMYop4/view>

Prikazana analiza daje okvir u kome bi se mogla kretati potreba za sredstvima na godišnjem nivou, kada se za kriterijum obračuna visine naknade koristi procenat prosečne neto zarada i broj prijavljenih i osuđenih lica za dela za koja se, u ovom trenutku, predlaže da budu krivična dela sa elementima nasilja, uključujući i broj krivičnih dela maloletnika. Po tom osnovu sledi da je u Srbiji prosečna neto zarada za oko pet puta manja nego, npr. u Holandiji, iz čega proističe da je manji i obračunati iznos visine naknade štete - minimalni iznos je 37,82 evra (9,15%), maksimalni je 1.935 evra (468,16%), dok je prosečni 986,41 evro. Navedeno ukazuje da bi se iznos potrebnih sredstava na godišnjem nivou kretao od 1.891.869,86 evra do 96.794.505 evra (za 50.023 krivičnih dela) ili od 573.010,82 evra do 29.317.185 evra (za 15.151 krivičnih dela). Kada se radi samo o žrtvama trgovine ljudima, troškovi kompenzacije kroz državni fond bi iznosili maksimalno 48.375 evra.

Pošto je bilo nemoguće doći do tačnog podatka o broju žrtava nasilnih krivičnih dela na godišnjem nivou, kao i na osnovu toga proceniti koji udeo bi imao pravo i zaista potraživao kompenzaciju iz fonda, verovatno je da bi troškovi u praksi bili mnogo niži. Naime, uporedna iskustva pokazuju da u državama u kojima fond postoji tek manji procenat žrtava potražuje kompenzaciju iz Fonda.

Zbog ograničenih, odnosno nedovoljnih finansijskih sredstava u budžetu Srbije, sprovedeno je istraživanje i dokazano je da bi održivi alternativni izvori finansiranja isplate naknade žrtvama kriminala sa elementima nasilja mogli biti sredstva obezbeđena od primene načela oportuniteta i prihod od ugovora o osiguranju.

Trend pada broja izrečenih novčanih kazni za punoletne izvršioce krivičnih dela, kao i pad učešća novčanih kazni u ukupnim izrečenim kaznama, upućuje na zaključak da je mogućnost direktne naplate štete od izvršioca krivičnog dela mala. Procenjuje se da bi prihodi od naplaćenih kazni, oduzete imovine stečene krivičnim delom i državne lutrije, mogli biti izvori finansiranja Fonda za naknadu štete u manjem obimu, dok bi prihod od donacija bio periodični vanredni prihod.

Zaključak

Dosadašnja praksa krivičnih sudova koji upućuju žrtve/oštećena lica na ostvarivanje prava na naknadu štete u parničnim postupcima u Republici Srbiji pokazala se neadekvatnom za većinu žrtava, najveći broj njih ostaje bez ikakve naknade, a one žrtve koje se odluče da pokušaju da ostvare svoje pravo na naknadu štete suočavaju se sa dugim, skupim i neizvesnim postupkom u kome doživljavaju sekundarnu viktimizaciju. Zato je neophodno u okviru procesa harmonizacije standarda koji doprinose boljoj zaštiti žrtava, za šta se Republika Srbija opredelila stupajući na put ka članstvu u Evropskoj uniji, posebnu pažnju posvetiti i ostvarenju prava žrtava na kompenzaciju u različitim pravnim (sudskim i upravnim) postupcima.

Pošto se postojanje zakonskih mogućnosti nije pokazalo kao dovoljno, neophodno je uvesti zakonsku obavezu odlučivanja o imovinskopravnom zahtevu žrtve u krivičnom postupku u kome ona kao oštećena mora da učestvuje, jer bi na taj način, bez troškova i bez dodatne viktimizacije, kompenzacija za žrtve bila ostvarivija, što bi dodatno motivisalo žrtvu da u postupku učestvuje. Uz ovu izmenu, osnivanje fonda ili drugog državnog mehanizma za kompenzaciju koji bi se primenjivao i u situacijama kada se iz bilo kog razloga ne vodi istraga ili krivični postupak protiv trgovca ljudima (ili drugih učinilaca krivičnih dela sa elementima nasilja), bi doprinelo potpunijem ostvarivanju ovog prava i pokazalo brigu društva i države za one koji su pretrpeli najstrašnija krivična dela. Na taj način bi se, s jedne strane, ispunili zahtevi propisani EU direktivama i napravio bi se jedan kvalitetan korak napred u procesu EU integracija, a građani koji su žrtve nasilnih krivičnih dela bi prestali da se tretiraju kao kolateralna šteta kršenja zakona čija važnost leži isključivo u činjenici da je njihovo svedočenje najvažnij, ako ne i jedini, dokaz u postupcima protiv učinilaca.

Izvori

Međunarodni dokumenti, zakoni i odluke

Direktiva 2011/36/EU o prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava.

Direktiva 2012/29/EU koja uspostavlja minimalne standarde o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela.

Direktiva 2004/80/EC o kompenzaciji za žrtve kriminala.

Konvencije Saveta Evrope za borbu protiv trgovine ljudima.

Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti.

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala.

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom.

Evropska konvencija o kompenzaciji za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja.

Zakonik o krivičnom postupku.

Zakon o obligacionim odnosima.

Model Zakona o kompenzaciji.

Analize

Žarković M., Kesić T. (2014), *Kompenzacija žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja – Odgovor Republike Srbije*, Beograd, ASTRA.

Projekat finansira
Evropska unija

Izradu ovog predloga praktične politike podržala je Evropska unija svojim programom „Civil Society Facility“ u okviru Instrumenta za prepristupnu pomoć (IPA). Za sadržaj ovog izveštaja isključivo je odgovoran izdavač, a stavovi izneti u njemu ne predstavljaju nužno i stavove Evropske unije.